

Ұлттық бірегейліктегі ғылыми конструкт

Аңдатпа. Осы жұмыста «бірегейлік», «ұлттық бірегейлік» терминдерінің түсінігі ашылады, олардың құрылымы мен сәйкестендіру жолдары айқындалады. Бұл ұғымдарды тұжырымдамалық түсіну белгілі бір терминдерді алдын-ала қабылдауды қамтиды, олардан дедуктивті пайымдау ережелері бойынша аталмыш зерттеу проблемасына сәйкес осы теорияның мазмұнын құрайтын көптеген пікірлер алынады. Белгілі бір терминдерді (аксиомалар ретінде қарастырылатын) алдын-ала қабылдау болжанады, олардан дедуктивті пайымдау ережелеріне сәйкес нақты бір теорияның мазмұнын құрайтын көптеген ой-пікірлер жинақталады. Зерттеу нәтижелері қарастырылып отырған терминдердің негізгі ұғымдары белгіленген логикалық ережелерге сәйкес анықталатынын көрсетеді, бұл олардың мағынасы мен мәнін бір мағынада анықтауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты, ұлттық бірегейлік теориясын құру процесін неғұрлым қатаң бақылауға қол жеткізіледі, бұл олардың негізінде бұдан әрі зерттеудің перспективаларын ашатын, бұрын анықталмаған және қазақстандық ғылым үшін елеулі қызығушылық тудыратын принципті тұрғыда жаңа терминдерді шығаруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: бірегейлік, ұлттық бірегейлік, ғылыми зерттеулер, теориялық-әдіснамалық негіздер, зерттеу тәсілдері.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-141-4-88-98>

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі жоғары кәсібилікке, құзыреттілік пен тәрбиеге, отбасылық әлеуеттің рөлін арттыруға бағытталған қазіргі қоғамның ұлттық бірегейлікті, мәдени контексті, өзін өзі дамыту моделін, өзін өзі тәрбиелеуді және табысты шығармашылық тұлғаны сақтай отырып, Қазақстан азаматтары мінез-құлқының жаңа әлеуметтік-психологиялық эталондарын талап ететіндігімен негізделген [1].

Жалпыұлттық патриоттық идеяны ілгерілетудің теориялық және практикалық маңыздылығы және осы идеяның құндылықтарын қоғамдық сана мен мәдениетте,

мемлекеттік басқару жүйелерінде, білім беру мен тәрбиелеуде бекітуді қамтамасыз ету Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығында да атап өтіледі. Бұл мемлекеттік идеологияның қалыптасу процесіне ерекше із қалдырады.

Алайда, «Ұлттық бірегейлік» ұғымын анықтау үшін қоғамдық консен-сустың болмауы зерттеушілер арасында көптеген сұрақтар туғызады. Пікір-таластар сонымен қатар әлеуметтік саралау, әлеуметтік стратификация болып жатқан процестерді түсінуге және түсіндіруге айтарлықтай әсер ететіндігін көрсетеді. Талдау санаттарында туындайтын қайшылықтар елдің барлық азаматтарының және барлық акторлардың мүдделерін, оның

ішінде мемлекеттің мүдделерін ескеретін тиімді шешім табуға мүмкіндік бермейді [2].

Бұл мәселенің өзектілігі «... бүгінде әркім қарапайым болып көрінетін «біз қазақстандықтар - кімбіз?» деген сауалға жауап бере алмайды: [3]. Соңдықтан, әр мемлекеттің қазіргі даму кезеңінде ұлттық бірегейлік мәселесі ерекше мәнге ие болады және маңызды мәселелердің бірі болып табылады және зерттеушілер үшін үлкен қызығушылық тудырады.

Негізгі бөлім

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының нұсқаулық-әдіс-темелік хатында «Жаңа мәдениет пен миссиямен жаңа форматтағы адамды тәрбиелеуге, қоғамдық сананы жаңғыртуға» баса назар аударылды [4].

Алайда, айта кету керек, «...соңғы онжылдықтарда жастардың мораль-дық-рухани дағдарысының барлық аспектілерінде (моральдық, әлеуметтік, дене бітімдік және психикалық) күшейе түсуімен байланысты қоғам ауыр кезеңді бастан кешуде. Мұндай пайымдаудың қалыптасуына мына жағдайлар негіз болып табылады:

1) Қазақстанның қазіргі жастарының белгілі бір бөлігінде ұлттық сана-сезімнің, ділдің, азаматтық пен патриотизмнің төмен деңгейінің болуы. Тарихи тәжірибе көрсеткендей, өз халқының мәдениетін, оның өткені мен бүгінін білмеу ұрпақтар арасындағы сабақтастықтың, уақыт байланысының бұзылуына әкеледі, бұл адамның және жалпы халықтың дамуына түзетілмейтін зиян келтіреді.

Жастардың адамгершілік-рухани деңгейінің төмендеуі: 1) ұлттың ден-саулығы; 2) ұлттың зияткерлік әлеуеті; 3) ұлттың бәсекеге қабілеттілігі; 4) тұ-тастай елдің ұлттық қауіпсіздігі деңгейінде тікелей көрініс табады.

Бүгінде аксиома болуға тиіс: бәсекеге қабілетті адами капиталы бар елге, мүлде басқа өмір сапасына апаратын жол табу - ұлттың адамгершілік-рухани жаңғыруы арқылы ғана мүмкін болады.

Жоғарыда айтылғандардың маңыздылығы мына жайлармен де өзектен-діріледі:

- бүгінде біздің мемлекетімізде жаһандану мен әлемдік білім кеңістігіне кіруге белсен-

ді процестері жүріп жатыр. Ал бұл ұлттық сананың стерео-типтерін еңсеруге және басқа ұлт өкілдерімен сындарлы диалог құруға қабылетті, ұлтаралық қарым-қатынас жасаудың жоғары мәдениетіне ие, ұлт-тық мәдениеттің дамуы мен сақталуына жауапты, жоғары зияткерлік әлеуеті бар жаңа буын мамандарды, қоғамның әлеуметтік белсенді мүшелерін тәрбиелеу мәселесін шиеленістіре түседі [5, 6].

Осылайша, жоғарыда баяндалғанды негізге ала отырып, бірегейліктің алуан түрлерін, оның ішінде ұлттық бірегейлікті дамыту қажеттілігі мәлімденеді. Бұл ретте, оқушылардың бойында бірегейлікті дамытудың нақты тетіктері айтылмағанын атап өткен жөн. Осыған сәйкес, әр оқу орны бұл процесті қалай ұйымдастыруға болатындығын дербес шешуі керек. Бірақ бірегейлікті қалыптастырудың маңыздылығын ескере отырып, оны ұлттық бірегейлік теориясы жөніндегі қазіргі заманғы ғылыми тәсілдерге сүйене отырып құру қажет. Осыған байланысты, бұл жұмыс - әртүрлі, бірақ сонымен қатар бір-бірімен тығыз байланысты және бір-бірімен қиылысатын ғылыми дискурстардың тоғысындағы ұлттық бірегейлікті ғылыми зерттеудің тұжырымдамалық мағынасын тереңдету әрекеті болып табылады.

Мақаланың мақсаты

Әлеуметтік конструкт ретінде бірегейліктің ерекшелігін ашу; ұлттық бірегейлік феноменінің теориялық-әдіснамалық негіздерін тұжырымдау; жаһандық трансформациялар контекстінде ұлттық бірегейлікті түсіндірудің негізгі зерттеу тәсілдерін қарастыру.

Зерттеу әдістері

Бұл зерттеу әлеуметтік құбылыстарды таныудың жалпы ғылыми принциптеріне, ұлттық бірегейліктің қалыптасуы мен дамуының ерекшелігін ашуға мүмкіндік беретін диалектикалық, жүйелік және болжамдық тәсілдерге негізделген. Бұл мәселені зерттеуде салыстырмалы талдау әдісі және аксиоматикалық әдіс теорияларды дедуктивті құру әдістерінің бірі ретінде жүзеге асырылды, онда: ғылымның

негізгі терминдерінің жүйесі қалыптасады; осы терминдерден көптеген аксиомалар (постулаттар) – дәлелдемелерді қажет етпейтін және бастапқы болып табылатын ережелер құрылады, олардан белгілі бір ережелерге сәйкес осы теорияның барлық басқа тұжырымдары алынады.

Талдауға алынған материалдар әртүрлі, бірақ сонымен қатар бір-бірімен тығыз байланысты және бір-бірімен түйісетін ғылыми дискурстардың қиылысында орналасқан ұлттық бірегейлік мәселелерін зерттейтін алыс және жақын шетел зерттеушілерінің ғылыми еңбектері болды.

Нәтижелері

Ұлттық бірегейлік феноменінің теориялық және әдіснамалық негіздерін оның әр түрлі формаларында тұжырымдау үшін алдымен «бірегейлік» терминін қалай түсіну керектігін нақтылауымыз керек, содан кейін жаһандық қайта құру контекстінде ұлттық бірегейлікті түсіндірудің негізгі зерттеу тәсілдерін қарастыруға көшеміз.

Бірегейлікті, гуманитарлық ғылымдардың көптеген ұғымдары сияқты, ғалымдар көпмағыналы анықтайды. Әртүрлі көзқарастарды қорытындылай келе, бірегейлік жеке тұлғаның психикасының қасиеті ретінде оның әртүрлі әлеуметтік, ұлттық, тілдік, кәсіби және басқа топтарға жататындығын білдіруі және өзін белгілі бір топпен сәйкестендіруі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Біздің зерттеуіміз үшін Дж. Марсианың ғылыми тәсілі қызықты болды, өйткені ол жасөспірімдерді эмпирикалық зерттеулерге негізделген. Зерттеуші бірегейлікке «эго құрылымы - ішкі, өзін өзі қалыптастыратын, қажеттіліктерді, қабілеттерді, сенімдерді және жеке тарихты динамикалық ұйымдастыру» ретінде белгіледі.

Модель құру үшін ол екі параметрді пайдаланады:

1) дағдарыстың болуы немесе болмауы-бірегейлікті іздеу жағдайы;

2) бірегейлік бірліктерінің болуы немесе болмауы - жеке маңызды мақсаттар, құндылықтар, көзқарастар.

Ол бірегейлік феноменологиялық тұрғыдан «проблемаларды шешудің» байқалатын паттерндері арқылы көрінеді деген болжам жасады. Олардың өз өміріне қатысты әр түрлі шешімдер қабылданған сайын, бірегейлік құрылымы дамиды, өзінің күшті және әлсіз жақтарын, өмірінің мақсаттылығы мен маңыздылығын сезіну артады.

А. Ватерманның бұл мәселе бойынша өте ұқсас идеясы болды. Ол бірегейлікті адамның өмір бойы басшылыққа алатын мақсаттары мен құндылықтарынан байқалатын өз тағдырын өзі шешу деп түсінді. Мақсаттар мен құндылықтарды таңдау және оларды иелену дегеніміз - А.Ватерман бойынша тұлғаның бірегейлігі [7].

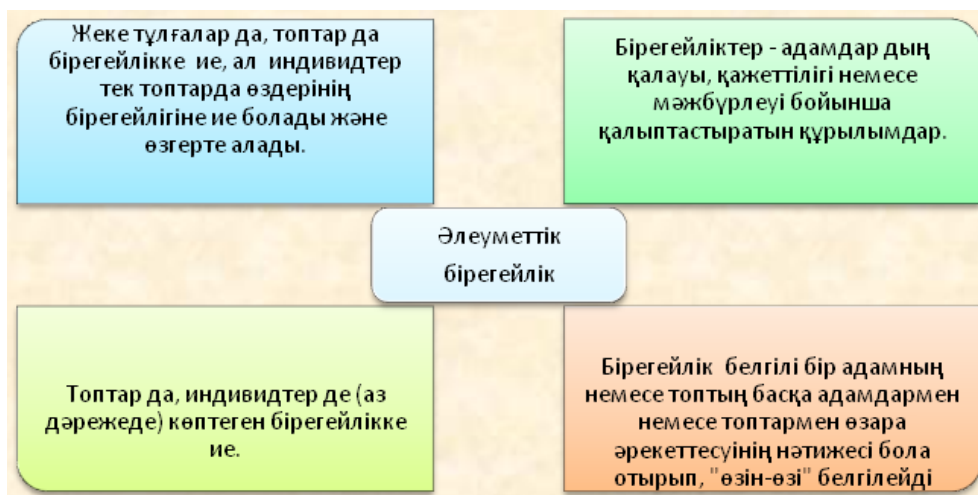
Америкалық әлеуметтанушы С. Хантингтон өзінің әйгілі «Who are we?» («Біз кіміз»?) атты жұмысында америкалық ұлттық бірегейліктің ерекшеліктеріне арналған негізгі өзгешеліктерді байқатады, америкалықтар барлық өзге бірегейлікпен салыстырғанда ұлттық бірегейліктің рөлін басым көреді. Біз америкалықтарды ұлт ретінде не біріктіреді (Біз - америкалықпыз!) және оларды басқа халықтардан не ерекшелендіреді деген сауалға берілген үш негізгі дәлелге назар аудардық:

- Біріншіден, американдықтардың өздерінің ұлттық ерекшеліктерін білуі АҚШ тарихында әртүрлі болды;

- Екіншіден, Америка тарихында АҚШ тұрғындары өздерінің бірегейлігін «нәсіл», «этнос», «идеология» және «мәдениет» тұрғысынан белгіледі.

Американдықтар өз елін мультиэтникалық және мультихалықтық қоғам ретінде қарастырады. Олар алғаш Томас Джефферсон айтқан «америкалық кредо» деген айрықша сеніммен ерекшеленеді;

- Үшіншіден, автордың терең пікірі бойынша, Американың ең үлкен жетістіктерінің бірі- бірегейліктің нәсілдік және этникалық негіздерін жоюы және АҚШ-ты мультиэтникалық, мультинәсілдік ұлтты қоғамға айналдыруы, олар адамдарды терісінің түсі емес, олардың еңбегі бойынша бағалайды, бұл америкалықтардың ағылшын-протестанттық мәдениетке деген бейілділігінің арқасында болды.

Сурет 1. С.Хантингтон бойынша бірегейлікті белгілеу

Автор бірегейлікті қалай анықтайды деген сұраққа біз америкалық зерттеушінің осы тұжырымдамаға қатысты бірнеше маңызды тұстарын атап өтеміз және оларды 1-сызбада көрсетеміз.

Алайда, осы анықтамалардан басқа, С. Хантингтонның еңбегінде ұсынылған біздің жұмысымыз үшін келесі маңызды тұжырымды атап өткіміз келеді: егер сіз жаңа әлеуметтік контекстке кірсеңіз, адам бөтен, қоғамнан аласталған күйде болса, ол, шын мәнінде, өзін жат деп санай бастайды.

Егер ел халқының көпшілігі белгілі бір азшылықты артта қалған және надан деп санаса, онда бұл азшылықтың мүшелері бұл көзқарасты қабылдауы мүмкін, бұл олардың бірегейлігінің бір бөлігіне айналады [8].

Осылайша, шетелдік зерттеушілер келесі үрдістерді анықтады:

- 1) Мәдениеттің тұлғаның қалыптасуына әсері және әлеуметтік құрылым субъективті және айналадағы жеке рәміздерге байланысты;
- 2) Сәйкестендіру бірегейлікті қалыптастырады;
- 3) Эго құрылым ретінде-қажеттіліктерді, қабілеттерді, көзқарастарды және жеке тарихты ішкі, өзін-өзі қалыптастыратын, динамикалық ұйымдастыру;
- 4) Мақсаттар мен құндылықтарды іріктеу және оларды иемдену- жеке тұлғаның бірегейлігі;

5) Бірегейліктің әлеуметтік шығу тегі жеке тұлғаға қатысты алғанда бастапқы болып табылады [9].

Орыс әлеуметтануында алғашқылардың бірі болып Л.А. Беляева, Б.А. Грушин, А. Г. Здравомыслов, Н. И. Лапин, Ю. А. Левада, И.С. Коң, В. А. Ядов алғашқылардың бірі болып бірегейлік талдауына жүгінді. Э. Эриксонның ізбасары болған И. С. Коң алғашқылардың бірі болып бірегейлік-ті тұлғаның жеке жақтарының интегралы ретінде қабылдай отырып, сана-се-зімді, өзіндік «Мен» сезімінің ашылуын қарастырды.

Орыс ғылыми біліміндегі зерттелетін дефиницияны жіктеу және жүйелеу туралы айта отырып, біз В. Н. Ефименконың көзқарасын ұстанамыз, ол өз жұмысында «бірегейлік» мәнін егжей-тегжейлі сипаттайды»:

- бірегейлік - тұлға құрылымындағы маңызды элемент (Э. Эриксон және басқалар);
- бірегейліктің конституционалдық бейімділіктерді, негізгі қажеттіліктерді, қабілеттерді, маңызды сәйкестендіруді, тиімді қорғауды, сәтті сублимацияларды, тұрақты рөлдерді біріктіретін өзіндік құрылымы бар (Дж. Марсиа, Н. В. Антонова, И. И. Кранц және басқалар);
- сәйкестіктің негізгі компоненттері-мақсат, құндылықтар, көзқарастар, бұдан бірегейліктің жандандыратын, бағалайтын және мазмұндық функционалдық мағынасының бірлігі байқалады (А. Ватерман және басқалар);

- бірегейлікті дамыту модельдерінде ұсынылған бірегейліктің динамикалық сипаты (С. А. Смирнов және т. б.);

- бірегейлікті қалыптастыру бірқатар өзара байланысты таңдау (кезеңдер) арқылы жүреді, өзі туралы кейбір мәліметтерді түсіну және қабылдау процесінде, сондай-ақ қандай болу керектігі туралы дербес шешімге келу барысында жүзеге асырылады (А. Ватерман, Н. В. Антонова, Л. Б. Шнайдер және т. б.);

- бірегейліктің екі аспектісі: жеке және әлеуметтік (У. Джеймс, Ч. Кули, Дж. Мид, Д. Марсиа, Г. М. Андреева, Н. П. Паттурина және т. б.) [10] қарастырылады.

Өз кезегінде зерттеуші Т. А. Каратаева бірегейлікті түсінудің мынадай тәсілдерін атап көрсетті:

- индивидтің мінез-құлық тәсілдеріне әсер ететін жеке тұлғаның негізгі мағына құрайтын орталығы оның ойлауы, құндылық бағдарлары және өмірлік мағыналары (Н. Л. Иванова);

- қатыстылық (ағылш. identity, латынша-identicus) өзіңнен гөрі үлкенірек нәрсеге (отбасына, достарыңа, мектепке, Отанға, ғаламға, Құдайға) қатыстылық; субъектінің өзін «осылай» түсінуінің нәтижесі (Д. В. Григорьев);

- жеке тұлғаның бірегей сапасы; индивидтің дене бітімдік және психикалық «мен» сабақтастығында сезілетін «өз ішіндегі» ішкі үйлесімділігі; өзін өзкөрсетудің символдық құралдарының жиынтығы (Е. П. Казанова);

- жеке тұлға игерген, модификацияланған, әзірлеген антропо-бейнелер мен үлгілердің жиынтығымен ұсынылған, тұтастық пен дәйектілік деңгейінің айырмашылығын көрсететін өзін-өзі танудың динамикалық сипаттамасы (М.В. Шакурова) [11].

Сонымен, ғылыми әдебиеттегі «бірегейлік» ұғымына талдау жүргізе отырып, біз ол көп мағыналы деген қорытындыға келіп отырмыз, бұл ретте нақты анықтама жоқ. Осыған байланысты біз шетелдік және ресейлік зерттеушілер зерттеген дефиниций негізінде жоғарыда синтезделген анықтама түрінде ұсынылған өз тұжырымымызға тоқталдық.

Ғылыми деректерді талдау және синтездеу негізінде (жоғарыда айтқандарды ғана емес)

біз Э. Эриксон, Дж. Марсиа, Н. В. Антонова, И. И. Кранц, А. Ватерман, Н. В. Антонова, Л. Б. Шнайдер сияқты авторлардың қорытындыларымен келісе отырып, өзіміздің осы ұғымды түсінуімізді тұжырымдап, осы түсініктің жинақталған анықтамасын синтездедік:

Бірегейлік - тұлғаның ұқсастығы мен тұтастығының субъективті сезімі (Э. Эриксон); оның өз құрылымы бар (Дж. Марсиа, Н. В. Антонова, И. И. Кранц); бірегейліктің негізгі компоненттері-мақсат, құндылықтар, көзқарастар (А. Ватерман); бірегейлікті қалыптастыру өзара байланысты таңдау (кезеңдер) сериясы арқылы жүзеге асырылады, ол өзі туралы кейбір мәліметтерді түсіндіру және қабылдау процесінде, сондай-ақ қандай болу керектігі туралы тәуелсіз шешім қабылдауда жүзеге асырылады (Н. В. Антонова, Л.Б. Шнайдер және т. б.); жеке тұлға игерген, модификацияланған, дамытылған антропо-бейнелер мен үлгілердің жиынтығымен ұсынылған, тұтастық пен дәйектілік деңгейінің айырмашылығын көрсетеді (М. В. Шакурова).

Егер біз «ұлттық бірегейлік» ұғымына шолу жасайтын болсақ, онда ғылыми әдебиеттерді талдау бұл тұжырымдаманың тарихи, саяси бірегейлік, саяси мәдениет, азаматтық, патриотизм ұғымдарын ішінара қамтитын көп өлшемді екенін көрсетті.

Ұлттық бірегейлік қоғамның тұтастығы мен мемлекеттің өміршеңдігі проблемасымен тікелей байланысты. Қоғамның тұтастығы адамдардың «қиялдағы қауымдастық» (Б. Андерсон) немесе «жеке тұлғаның репертуарын» (Э. Г. Эриксон) құруы арқылы мүмкін болады. Адамдарды ортақ аумақ, ұрпақтар, тарих, мәдениет нормалары, заңдар туралы идеялар сияқты. «қауымдастық бейнесі» біріктіреді. Бұл көріністер қауымдастық символдарын бекітеді. Ұлттық мүдделер мен ұлттық бірегейлік қоғамдастық бейнесімен байланысты, өйткені ортақ аумақтағы адамдар ортақ діни және зайырлы құндылықтарды, мемлекет бола алатын қарым-қатынас тілін құрды. Ұлттық бірегейлік қоғамның тұтастығы мен мемлекеттің тұрақтылығын қамтамасыз ете отырып, халықтың символдары мен құндылықтарында бекітіледі [12].

Сурет 2. Ұлттық бірегейлікті дамытудың әдіснамалық әдістері

Біздің жұмысымыздағы ұлттық бірегейлікті, дәлірек айтқанда оның жан-жақты дамуын зерттеудің жетекші әдіснамалық тұрғыдағы ғылыми ізденістер бізді негізгі үш әдіснамалық тәсілге алып келді: примордиализм, конструктивизм, инструментализм (2-сурет)

К. К. Туаеваның [13] ұлттық сәйкестіліктің философиялық негіздерін талдауы іргелі тәсілдердің мәнін көрсетеді. Ұлттық бірегейлікті примордиализм өкілдері (К. Гирц, Дж. М. Йингер, Э. Смит, М. Хрох және т. б.). адам бірден және мәңгілік ие болатын және этникалық бірегейліктің дамыған, жетілдірілген деңгейін білдіретін өзгермейтін сәйкестік ретінде түсіндіреді

Конструктивизм өкілдері бұл теорияны «қиялдағы қауымдастықтар» (Б.Андерсон), «ойлап табылған дәстүрлер» (Э. Хобсбаум) теориясы ретінде қарастырады, ал инструментализмді жақтаушылар ұлттық бірегейлікті қазіргі заманның императивтерінің көрінісі ретінде ажыратады (Э. Геллнер), ұлттық бірегейлік нарратив ретінде (Бхабха Н. К.) пайымдалады. Конструктивизмнің теориялық ережелерін тұтасымен ұстана отырып, ин-

струментализмді жақтаушылар (А.Коэн, М. Фишер, Д. Хоровитц) ұлттық бірегейлікті, ең алдымен, нақты мақсаттарға жету үшін қоғамды топтық саяси жұмылдыру құралы ретінде көреді.

К. Г. Туаева сонымен бірге Ресей ғылымында примордиализм кеңес заманынан бері берік орныққанын және бүгінде кең таралғанын атайды (С. А. Арутюнов, Ю. В. Бромлей, В. И. Козлов, Э. А. Поздняков, Л. Н. Гумилевтің этностардың биогеографиялық теориясын жақтаушылар). Конструктивизм шеңберінде ұлттық бірегейлік адамның саналы күш-жігерінің әрекеті ретінде қарастырылады, сонымен қатар оның процедуралық сипаты мен дискурсивті табиғаты ерекше атап өтеледі. Ресей ғылымында конструктивизм идеяларын В.А. Тишков, В. А. Ачкасов, А. Г. Здравомыслов, В. С. Малахов, С. В. Соколовский қолдайды.

Алайда, В. Н. Бадмаев бұл тәсілдер осы көп қырлы әлеуметтік феноменнің барлық күрделілігін көрсетпейді деп санайды. Зерттеуші өзінің тұжырымын қазіргі әлеуметтік ландшафттың белгісіздігімен, тұрақсыздығымен,

қазіргі өркениеттің даму тенденцияларының сәйкессіздігімен және көп бағыттылығымен (ұлттық бірлік және мультимәдениеттілік, жаһандану және локализация, халықтың халықаралық көші-қоны және т.б.) байланыстырады [14].

Осылайша, ғылыми еңбектерде осы тәсілдердің кең таралуына қарамастан, қазіргі заманғы ресейлік ұлттық бірегейлікті зерттеуде конструктивистік тәсіл басым болады, бұл оны өзгергіштікте және әр түрлі көріністерде зерттеуге мүмкіндік береді, онсыз оны барабар түсіну мүмкін емес.

Біздің ойымызша, Қазақстанда «ұлттық бірегейлік» ұғымының примордиалистік түсініктегі толық әрі қызықты сипаттамасын отандық зерттеуші Р.Қадыржанов баяндады, ол қазіргі Қазақстанда примордиалистік түсініктегі ұлттық бірегейлік пен ұлттың кең таралуы қоғамдық пікірде баламасыз деп санайды. Сонымен қатар, автор «ұлт», «бірегейлік» ұғымдарының объективті, примордиалистік тұрғыдағы анықтамасы ұлттың Сталиндік анықтамасына сәйкес келеді деп санайды [15].

Отандық зерттеушілердің жұмыстарын талдау қазақстандық ғылыми дискурста ұлттық бірегейлік ұғымы салыстырмалы түрде жаңа және айтарлықтай сирек кездесетінін көрсетті, зерттелетін проблеманы әзірлеу ҚР-да маңызды орынға ие болуына қарамастан, кешенді зерттеулер жүргізілмеген,

Біз С. А. Қолдыбаевтың қазіргі Қазақстанға қатысты ұлттық бірегейлікті айқындау мәселесі практикалық және теориялық тұрғыдан соңғы онжылдықтарда өзекті бола бастады деген пікірін қолдаймыз. Ұлттық бірегейлікті, ең алдымен, қазақ халқының өкілін сипаттау елдің қоғамдық пікірінде (негізінен қазақтардың өздері арасында) белгілі бір мәселелерді тудыратыны белгілі.

Қазіргі уақытта отандық зерттеушілер арасында қарастырылып отырған проблемаға қолданылатын кейбір ғылыми тәсілдерді атап өтеміз:

- Қазақстанның ұлттық бірегейлігін әлеуметтік-философиялық талдау (Т.Т. Оспанқұлов);

- Қазақстанның ұлттық бірегейлігі және этномәдени символизм (Р. Қ. Қадыржанов);

- ҚР жалпы білім беретін мектебінде орыс тілінде оқитын жоғары сынып оқушыларының этникалық санасын дамыту (Н.В. Нидерер);

- ұлттық бірегейлік қазақстандық қоғамның жаһанданып жатқан әлемде сақталуы мен орнығуының шарты ретінде (Д. К. Ахмедиянова);

- посткеңестік кеңестікте ұлттық бірегейлікті қалыптастыру (Л. А. Кокумбаева);

- қазақтың бірегейлігі (М. С. Шайкелемев);

- Қазақстан Республикасының мысалында ұлттандырушы мемлекеттегі этникалық және азаматтық бірегейлікті құрастыру (Ж. Қ. Нұрғалиева);

- Қазақстандағы мемлекеттік бірегейліктің үш дискурсивті парадигмасы (М. Ляруэль);

- қазақстандық мемлекеттік бірегейліктің өркениетті императивтері (Г. А. Гизатулина);

- азаматтық немесе этникалық бірегейлік (А.С. Жанбосынова).

Т.Т. Оспановтың пікірінше, бұл зерттеулер «...қазақстандық қоғамның экономикалық және саяси дамуы үшін, оның рухани және институционалдық негізін нығайту үшін үлкен маңызға ие» [16].

Алайда, зерттеулер қазақ (қазақстандық) бірегейлігінің біздің мемлекетімізде әлі де үстем болмай отырғандығын және осы тұрғыда Р. Қадыржановтың идеялары аса маңызды екенін көрсетіп отыр, ол бұл қарама-қайшылық мыналарда көрініс табады деп санайды:

- Қазақстанның ұлттық мемлекеті титулдық ұлт мемлекетінің посткеңестік үлгісі бойынша құрылуда;

- көп этностық қоғамда этникалық топтар мемлекеттің демографиялық және саяси үстем этнос болса да, тек бір этностың атынан танылуына қарсы;

- ұлттық бірегейлік мәселесі бойынша: Қазақстанның ұлттық мемлекеті қандай болуы керек – қазақ мемлекеті ме немесе Қа-

зақстандық мемлекет пе, бұл орайда қоғамда консенсус жоқ [17].

Осылайша, қазақстандық (қазақстандық) бірегейлік ерекшелігінің негіздері бойынша отандық зерттеушілердің теориялық алғышарттары Қазақстан Республикасының этносаралық топтасуының қазіргі жағдайында оқушылардың ұлттық бірегейлігін қалыптастырудың басты және негіз қалаушы факторларын түсіну үшін осы жұмыста жағдай туғызатынын атап өту қажет.

Біз зерттеуімізде З.Жаденің, Е. Куваның, С. Ляушеваның, А. Шадженің пікірлерін ұстанамыз, шетелдік зерттеушілер жасаған тұжырымдамаларды, түсініктерді және теориялық ережелерді қолдануға ойластырылған көзқарас қажет. Зерттеушілер жалпы солтүстік кавказдық қоғамының, ал біз өзімізден қазақстандық қоғамды қосамыз, бірегейлік проблемаларын зерттеу, Батыстың белгілі бір теорияларының қатаң шеңберінде объективті болуы екіталай екенін әділ атап көрсетеді, өйткені біздің болмысымыз көбінесе осы шеңберге сәйкес келмейді. Сонымен, қазіргі этнос теориялары (примордиалистік, инструменталистік, конструктивистік) қазіргі жағдайда этникалықтың маңызды сипаттамаларын көрсетпейді. Сондай-ақ, біздің елімізге және оның өңірлеріне Батыс елдерінің әртүрлі бірегейлендіру жобалары мен сценарий-

лерін қолдануға болмайды. Аймақтардың ерекшелігін ескерусіз, салыстырмалы талдаусыз, бір-бірімен қарым-қатынас жасау үшін ішінен және «сыртынан» зерттеусіз, аймақтық мәселелерді теориялық тұрғыдан түсіну және практикалық тұрғыдан шешу мүмкін емес.

Қорытынды

Біздің зерттеуіміз белгілі бір терминдердің алдын-ала қабылдануын көздейтін «бірегейлік», «ұлттық бірегейлік» ұғымдарын тұжырымдамалық тұрғыдан түсінуге арналды, олардан дедуктивті пайымдау ережелері негізінде аталмыш зерттеу мәселелері бойынша осы теорияның мазмұнын құрайтын көптеген пікірлер түзілді.

Белгілі бір терминдер (аксиомалар ретінде қарастырылған) алдын-ала қабылданды, олардан дедуктивті пайымдау ережелері бойынша белгілі бір теорияның мазмұнын құрайтын көптеген тұжырымдар алынды.

Осылайша, зерттеу нәтижелері «бірегейлік», «ұлттық бірегейлік» деген негізгі ұғымдар белгіленген логикалық ережелерге сәйкес анықталатынын, бұл олардың мағынасы мен мәнін бір мағынада белгілеуге мүмкіндік бергенін көрсетеді. Осыған байланысты, ұлттық бірегейлік теориясын құру процесін біршама қатаң бақылауға алуға қол жеткізілді.

Әдебиеттер тізімі

1. О принятии Концептуальных основ воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру». Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан. – 2019. – № 145. – С. 2.
2. Об утверждении Концепции укрепления и развития казахстанской идентичности и единства. Указ Президента Республики Казахстан. – 2015. – № 147.
3. Куда заведут Казахстан поиски национальной идентичности? Часть 2-я. [Электронный ресурс] – URL: <https://samonitor.kz> (дата обращения: 15.04.22).
4. Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2018-2019 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2018. – 388 с.
5. Касымбеков М.Б., Пралиев С.Ж., Жампеисова К.К. Мәңгілік Ел. – Алматы: Ұлағат, 2015. – 336 б.
6. О принятии Концептуальных основ воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру». Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 апреля 2019 года № 1457.
7. Цуркин В.А. К проблеме личностной идентичности субъекта в психологии // Актуальные проблемы формирования коллектива как субъекта инновационной деятельности: материалы научной конференции. – Белгород, 2011. – 100-105 с.

8. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. – Москва: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
9. Гиниатуллина Е.И. Профессиональная идентичность на этапе кризиса становления молодого специалиста: дис.кан. пс. наук. – Москва, 2012. – 203 с.
10. Ефименко В.Н. Генезис понятия «Идентичность» в гуманитарных науках // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – №4. – С. 45-52.
11. Каратаева Т.А. Формирование гражданской идентичности старшеклассников в ценностно-ориентационной деятельности: дис. кан. п. наук. – Оренбург, 2018. – 22 с.
12. Национальная идентичность. [Электронный ресурс] – 2022. – URL: http://www.umo.msu.ru/russia_xxi (дата обращения: 15.04.22).
13. Туаева К.Г. Философские основы национальной идентичности // Вестник университета. – 2014. – №8. – С. 23-38.
14. Бадмаев В.Н. Феномен национальной идентичности: Социально-философский анализ: дис. д. ф. наук. – Волгоград, 2005. – 47 с.
15. Конструктивизм, примордиализм и определение национальной идентичности Казахстана. [Электронный ресурс] – 2022. – URL: <https://e-history.kz/media> (дата обращения: 15.04.22).
16. Оспанов Т.Т. Национальная идентичность казахов: социально – философский анализ: дис. доктора философии (PhD). – Алматы, 2016. – 124 с.
17. Кадыржанов Р.К. Этнокультурный символизм и национальная идентичность Казахстана. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2014. – 14-15 с.

Е.Н. Дауенов¹, С.А. Нурғалиева²

¹Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан

²Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

Научный конструкт национальной идентичности

Аннотация. В настоящей работе раскрывается понимание терминов «идентичность», «национальная идентичность», определяется их структура и пути идентификации. Концептуальное осмысление данных понятий предполагает предварительное принятие определённых терминов, из которых по правилам дедуктивного рассуждения выводится множество высказываний, составляющих содержание данной теории по проблематике данного исследования. Предполагается предварительное принятие определённых терминов (рассматриваемых в качестве аксиом), из которых по правилам дедуктивного рассуждения выводится множество высказываний, составляющих содержание конкретной теории. Результаты исследования подчеркивают, что основные понятия рассматриваемых терминов определяются в соответствии с установленными логическими правилами, что позволяет однозначно задать их смысл и значение. В этой связи, достигается более или менее строгий контроль процесса построения теории национальной идентичности, которая позволяет вывести на их основе принципиально новые термины, открывающие перспективы дальнейшего исследования, ранее не обнаруженные и представляющие существенный интерес для казахстанской науки.

Ключевые слова: идентичность, национальная идентичность, научные исследования, теоретико-методологические основания, исследовательские подходы.

E.N. Dauyenov¹, S.A. Nurgaliyeva²

¹Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

²Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

The scientific construct of national identity

Abstract. In this paper, the understanding of the terms «identity», and «national identity» is revealed, and their structure and ways of identification are determined. The conceptual understanding of these concepts presupposes the preliminary adoption of certain terms, from which, according to the deductive reasoning rules,

many statements are derived that make up the content of this theory on the study problems. The preliminary acceptance of certain terms (considered axioms) is assumed, from which, according to the deductive reasoning rules, many statements that make up the content of a particular theory are derived. The study results emphasize that the basic concepts of the terms under consideration are determined in accordance with the established logical rules, which allows us to uniquely define their definition and meaning. In this regard, more or less strict control of the theory construction process of national identity is achieved, which allows us to deduce on their basis fundamentally new terms that open up prospects for further research, previously undiscovered and of significant interest to Kazakh science.

Keywords: identity, national identity, scientific research, theoretical and methodological foundations, research approaches.

References

1. О принятии Концептуаль'ных основ воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру». Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан [On the adoption of the Conceptual foundations of education in the context of the implementation of the program «Rukhani Zhangyru». Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan], 145, 2 (2019). [in Russian]
2. Об утверждении Концепции укрепления и развития казахстанской идентичности и единства. Указ Президента Республики Казахстан [On the approval of the Concept for the strengthening and development of Kazakhstani identity and unity. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan], 147, 2015. [in Russian]
3. Куда заведут Казахстан поиски национальной идентичности? Часть 2-я. [Electronic resource] – Available at: <https://camonitor.kz> (Accessed: 15.04.22). [in Russian]
4. Об особенностях организации образователь'ного процесса в общеобразователь'ных школах Республики Казахстан в 2018-2019 учебном году: Инструктивно-методическое пис'мо [On the features of the organization of the educational process in secondary schools of the Republic of Kazakhstan in the 2018-2019 academic year: Instructional and methodological letter] (Astana: Nacional'naya akademiya obrazovaniya im. I. Altynsarina, 2018, 388 s.) [Astana: National Academy of Education. I. Altynsarina, 2018, 388 p.]. [in Russian]
5. Kasymbekov M.B., Praliev S.Zh., ZHampeisova K.K. Mangilik El [Eternal Country] (Almaty: Ulagat, 2015, 336 b.). [in Kazakh]
6. О принятии Концептуаль'ных основ воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру». Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 апреля 2019 года № 1457 [n the adoption of the Conceptual foundations of education in the context of the implementation of the program «Rukhani Zhangyru». Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated April 15, 2019 No. 1457] [in Russian]
7. Curkin V.A. К проблеме личностной идентичности субъекта в психологии. Актуаль'ные проблемы формирования коллектива как субъекта инновационной деятельности: материалы научной конференции, Белгород [On the problem of the subject's personal identity in psychology. Actual problems of the formation of a team as a subject of innovative activity: materials of a scientific conference, Belgorod], 100-105 (2011). [in Russian]
8. Hantington S. Kto my?: Vyzovy amerikanskoj nacional'noj identichnosti [Who Are We?: Challenges to American National Identity] (Moskva: OOO «Izdatel'stvo ACT»: OOO «Tranzitkniga», 2004, 635 s.) [Moscow: LLC Publishing House ACT: LLC Tranzitkniga, 2004, 635 p.]. [in Russian]
9. Giniatullina E.I. Professional'naya identichnost' na etape krizisa stanovleniya molodogo specialista: dis.kan. ps. nauk. [Professional identity at the stage of crisis in the formation of a young specialist: dis.kan. ps. sciences] (Moskva, 2012, 203 s.) [Moscow, 2012, 203 p.]. [in Russian]
10. Efimenko V.N. Genezis ponyatiya «Identichnost'» v gumanitarnyh naukah, YAroslavskij pedagogicheskij vestnik [The genesis of the concept of «Identity» in the humanities, Yaroslavl Pedagogical Bulletin], 4, 45-52 (2012). [in Russian]
11. Karataeva T.A. Formirovanie grazhdanskoj identichnosti starsheklassnikov v cennostno-orientacionnoj deyatel'nosti: dis. kan. p. nauk. [Formation of civic identity of high school students in value-oriented activity: dis. can. n. sciences] (Orenburg, 2018, 22 s.). [in Russian]
12. Nacional'naya identichnost' [National identity]. [Electronic resource] – Available at: http://www.umo.msu.ru/russia_xxi (Accessed: 15.04.22). [in Russian]
13. Tuaeва K.G. Filosofskie osnovy nacional'noj identichnosti, Vestnik universiteta [Philosophical Foundations of National Identity, Bulletin of the University], 8, 23-38 (2014). [in Russian]

14. Badmaev V.N. Fenomen nacional'noj identichnosti: Social'no-filosofskij analiz: dis. d. f. nauk. [The phenomenon of national identity: Social and philosophical analysis: dis. d.f. Sciences] (Volgograd, 2005, 47 s.). [in Russian]

15. Konstruktivizm, primordializm i opredelenie nacional'noj identichnosti Kazahstana [Constructivism, primordialism and the definition of the national identity of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://e-history.kz/media> (Accessed: 15.04.22). [in Russian]

16. Ospanov T.T. Nacional'naya identichnost' kazahov: social'no – filosofskij analiz: dis. doktora filosofii (PhD) [National identity of the Kazakhs: socio-philosophical analysis: dis. Doctor of Philosophy (PhD)] (Almaty, 2016, 124 s.). [in Russian]

17. Kadyrzhанov R.K. Etnokul'turnyj simbolizm i nacional'naya identichnost' Kazahstana [Ethnocultural symbolism and national identity of Kazakhstan] (Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 2014, 14-15 s.) [Almaty: Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the KN MES RK, 2014, 14-15 p.]. [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Дауенов Е.Н. – докторант, «Педагогика және психология» мамандығы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Ломов көш., 64, Павлодар, Қазақстан.

Нурғалиева С.А. – **корреспонденция үшін автор**, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, педагогикалық білім және менеджмент кафедрасы, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, 30-шы Гвардиялық дивизия көш., 34, Өскемен, Қазақстан.

Dauev E.N. – doctoral student in «Pedagogy and psychology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, 64 Lomov str., Pavlodar, Kazakhstan.

Nurgaliyeva S.A. – **Corresponding author**, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogical Education and Management, S. Amanzholov East Kazakhstan University, 34 Tridsatoy Gvardeiskoy divizii str., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.